

Problema formulelor IC și arhitectonica rațiunii practice

(draft)

Emilian Mihailov

Problema formulelor imperativului categoric este cea mai disputată din filosofia morală a lui Kant. Nu întâlnim o altă problemă care să fi generat atât de multe interpretări. Cum bine subliniază Paul Guyer (2006, p. 191), comentatorii au argumentat pentru toate soluțiile conceptibile. Însăși conotația termenului „*formel*” reprezintă motiv de polemică. ”Formel” este *formulă* sau *formulare*? Este relevant sau nu înțelegerea lui ca *formulă în sens logico și matematic*? În cele ce urmează, voi arăta mai întâi în ce constă problema formulelor imperativului categoric. În al doilea rând, voi propune o taxonomie a tipurilor de abordare în furnizarea unei soluții. Nu mă voi concentra asupra tuturor interpretărilor propuse, ci doar voi exemplifica fiecare tip de abordare. În ultima parte, voi argumenta că problema formulelor IC ține de structura teoretică a eticii kantiene. Astfel, voi propune un nou cadru de interpretare, care se bazează pe ideea unei arhitectonici a rațiunii pure practice și va reprezenta ”mediul” în care trebuie tratată această problemă. Prin deslușirea structurii teoretice vom putea formula clarificări decisive și constrângeri teoretice interne care sunt apte să furnizeze o direcție de rezolvare a problemei formulelor IC.

I. Problema formulelor IC

În analiza formulelor IC, comentatorii se bazează în mod standard pe textul *Întemeierii metafizicii moravurilor*. Doar ulterior sunt aduse în discuție pasaje relevante din *Critica rațiunii practice* și *Metafizica moravurilor*. Problema formulelor este localizată în secțiunea a doua a *ÎMM*, iar soluțiile propuse rămân adesea în cadrul acestei prime cărți de expunere a filosofiei morale criticiste. Scopul pe care și-l propune Kant în *ÎMM* este ”căutarea și stabilirea *principiului suprem al moralității*” (4:392). De aici, se naște problema. În atingerea obiectivului de a întemeia moralitatea pe un principiu suprem, Kant ia ca punct de plecare conceptul de imperativ categoric, după care

furnizează treptat multiple formule ale IC. Kant concepe aceste formule și ca principii (4:421, 4:424). El pare să sugereze că formulele sunt, de fapt, principii, care demonstrează cum este posibil un imperativ categoric, cum este posibil un *trebuie* (4:417). Dacă își propune să stabilească un principiu suprem al moralității, de ce Kant identifică pe parcursul analizei sale mai multe formule, ce statut au și cum ne ajută să arătăm posibilitatea IC? În literatura de exegeză problema este formulată de cele mai multe ori parțial, comentatorii concentrându-se doar pe unele aspecte. Așadar, trebuie să expunem problema în mod complet. Voi arăta că problema formulelor IC constă, de fapt, în trei întrebări: 1). care sunt formulele IC? 2). care este relația dintre ele? 3). ce funcție au?

I.1. Care sunt formulele IC?

Kant declară că a identificat trei formule (4:432), dar textual oferă mult mai multe. Încă din prima secțiune a *ÎMM*, putem identifica ceea ce se numește *formula legii universale* (FLU), chiar dacă aici Kant afirmă că ”servește voinței ca principiu”, iar în secțiunea a doua afirmă că este o ”formulă care conține singura propoziție care este un imperativ categoric” (4:420). În prima secțiune *legea universală* ca principiu al voinței este ”eu nu trebuie niciodată să mă port *decât astfel încât să pot voi de asemenea ca maxima mea să devină lege universală*” (4:402), iar în a doua secțiune *legea universală* ca formulă ”unică” a imperativului categoric este ”*acționează doar după acea maximă prin care poți voi totodată ca ea să devină o lege universală*” (4:421).

Imediat după ce este expusă *formula* care ”conține singura propoziție care poate fi un imperativ categoric”, ne-am fi așteptat din partea lui Kant să explice pe larg acest principiu. Brusc, însă, în paragraful următor, invocând o analogie între universalitatea legii morale și ”universalitatea legii după care se produc efecte” în experiență, Kant introduce o nouă formulă, numită canonic *formula legii naturii* (FLN): ”*acționează ca și cum maxima acțiunii tale ar trebui să devină prin voința ta o lege universală a naturii*” (4:421).

Dacă anterior la baza identificării FLU și FLN a stat conceptul de datorie ca imperativ categoric, în continuare Kant mută analiza pe conceptul de voință înțeles ”ca o

capacitate de a se determina pe sine însăși în vederea acțiunii conform *reprezentării anumitor legi*” (4:427). Kant argumentează că voința ca o capacitate de auto-determinare poate da naștere actelor volitive doar pe baza unui scop. Astfel, voința are nevoie de temeieri obiective pentru a se auto-determina în mod necesar. Temeiurile obiective sunt posibile în virtutea unui nou concept introdus de Kant, anume cel de *scop în sine*. În acest context, Kant elaborează *formula umanității* (FU) sau *formula scopului în sine* (FSI): ”Acționează astfel încât să folosești umanitatea, atât din persoana ta cât și din persoana oricui altcuiva, de fiecare dată totodată ca scop, niciodată numai ca mijloc” (4:429).

Până aici, au fost expuse deja trei formule, și în mod normal ar urma o a patra. Dar Kant ne spune că urmează de fapt cea de-a treia formulă, *formula autonomiei* (FA), care nu este expusă în aceeași manieră ca formulele precedente, ci sub forma unei ”idei”: ”de aici rezultă acum cel de-al treilea principiu practic al voinței, ca supremă condiție a armoniei acesteia cu rațiunea practică universală, ideea *voinței oricărei ființe raționale ca voință universal legislatoare*” (4:432) / ”a treia formulă de față a principiului, anume cea a ideii voinței oricărei ființe raționale ca *voință universal-legislatoare*” (4:433). Formula autonomiei, pe baza căreia concepem voința ființelor raționale ca *voință universal-legislatoare*, este expusă de Kant mai târziu și sub forma normativă de determinare a acțiunilor: ”să nu faci nici o acțiune după altă maximă decât una de așa fel încât a fi o lege universală este compatibil cu ea și deci doar *astfel încât voința să se poată considera pe sine totodată ca universal legislatoare prin maxima ei*” (4:434).

Elaborarea formulelor nu se oprește aici. Kant susține că formula autonomiei ”conduce la un concept foarte fructuos, atașat lui, anume acela al unui *imperiu al scopurilor*” (4:433). Conceptul fructuos de imperiu la scopurilor, ”atașat” conceptului de autonomie, dă naștere unei noi formule, numită *formula imperiului scopurilor* (FIS), introdusă în finalul secțiunii a doua din *ÎMM*: ”toate maximele din propria noastră legislație trebuie să se armonizeze între ele spre a forma un posibil imperiu al scopurilor, ca un imperiu al naturii” (4:436).

Observăm că în textul *ÎMM* sunt identificabile cinci formule: FLU, FLN; FU (FSI), FA și FIS (chiar dacă ar mai putea fi sugerată o a șasea¹). Dar Kant afirmă că ”cele

¹ Kant folosește și expresia ”formula unei voințe absolut bune” (4:437), ceea ce ar putea sugera o nouă formulă, dar în *ÎMM* această presupusă formulă a unei voințe absolut bune nu ne este oferită. De abia în

trei moduri de a reprezenta principiul moralității pe care le-am expus nu sunt în fond decât tot atâtea formule ale unei și aceleași legi” (4:436). Care din cele cinci sunt acele trei formule ale IC de care vorbește Kant? Dacă sunt trei, de fapt, de ce Kant ne prezintă cinci pe parcursul stabilirii principiului suprem al moralității? Sunt toate cinci formule ale IC sau doar trei dintre ele? Cert este că în textul *ÎMM* toate cele cinci sunt numite ”formule”.

I.2. Relația dintre formule

În privința relației dintre formule, direcțiile pe care ni le oferă Kant sunt variate. În primul rând, el pare să sugereze că ar exista o echivalență între formula scopului în sine și formula autonomiei sau formula legii universale: ”Prin urmare, principiul: acționează în raport cu orice ființă rațională (în raport cu tine însuși și cu alții) astfel încât ea să conteze în maxima ta totodată ca scop în sine este, în fond, totuna cu principiul de bază: acționează după o maximă care conține în sine totodată propria sa valabilitate universală pentru orice ființă rațională” (4:438). Nu este clar dacă ”principiul de bază” reprezintă FA sau FLU. Aici Kant pare să sugereze că ceea ce ne prescrie FSI ”este, în fond, totuna cu” ceea ce ne prescrie FLU/FA.

În al doilea rând, Kant susține că există o relație de sinteză între trei formule, dar nu știm exact care sunt acestea. Anterior a expus cinci formule, dar ”una dintre ele unindu-le prin sine pe celelalte două” (4:436). Una dintre formule trebuie să fie o sinteză a altor două formule. Relația trebuie să fie una analogă celei dintre categoriile cantităților din *Critica rațiunii pure*. Kant explicitează că ”aici progresia are loc ca și prin categoriile unității formeii voinței (a universalității acesteia), pluralității materiei (a obiectelor, adică a scopurilor), și integralității sau totalității sistemului acestora.” (4:436) În noua expunere a formulilor, ”care e menită să aducă o idee a rațiunii mai aproape de intuiție”, Kant face referire la FLN (unitate), FSI (pluralitate) și FIS (integralitate). Dar anterior el vorbește de FA ca sinteză (4:431), iar categoriei unității i se contrapune doar universalitatea voinței, fără referire la universalitatea legilor naturii. Există, așadar, patru posibilități.

Cursul său despre etică, Kant ne spune cum arată formula unei voințe absolut bune: ”Acționează în așa fel încât să poți voi ca natura voinței tale să devină o regulă generală.” (29:610)

Relația dintre categoriile cantității (unitate, pluralitate, totalitate) este modelul pentru relația dintre: 1). FLN – FSI – FIS , 2). FLU – FIS – FIS, 3). FLN – FSI – FA, 4). FLU – FSI – FA.

În al treilea rând, mai putem evidenția o direcție prin distincția dintre principiu al moralității și modalitate de a reprezenta principiul moralității. Kant conchide că ”că cele trei moduri de a reprezenta principiul moralității pe care l-am expus nu sunt în fond decât tot atâtea formule ale unei și aceleași legi” (4:436). Ce înțelegem de aici este că pe de o parte avem principiul moralității care a fost expus deja și trei moduri de reprezentare sau formule ale principiului moralității. Relația constă în faptul că trei formule sunt moduri de reprezentare ale ”uneia și aceleași legi”, pe când două din cele cinci nu sunt. Avem, din nou, aceleași patru posibilități în privința căror formule sunt modalități de reprezentare a principiului moralității: 1). FLN – FU – FIS , 2). FLU – FU – FIS, 3). FLN – FU – FA, 4). FLU – FU – FA.

În ultimul rând, putem spune că există o relație specială între FLU și FLN, pe de o parte, și între FA și FIS, pe de altă parte. Kant justifică introducerea FLN pe baza unei analogii între universalitatea legilor morale și universalitatea legilor naturii, după care afirmă că pe baza acestei analogii FLU ”ar putea suna” ca FLN. Așadar, FLN este o modificare a FLU pe baza unei analogii (nu știm exact dacă modificarea este semnificativă sau nu). Tot ceea ce ne spune textul *ÎMM* este că FLU poate ”suna” și altfel. FLN ar fi acest ”altfel”, adică o variantă a FLU. Pe de altă parte, Kant susține că formula autonomiei ”ne conduce” la un concept fructuos, anume cel de imperiu al scopurilor. Asta înseamnă că formula imperiului scopurilor este posibilă doar după ce formula autonomiei a fost expusă.

I.3. Funcția formulelor

Care este funcția și statul formulelor IC? Nici aici lucrurile nu sunt mai clare. Ne putem orienta după criteriul de aplicare efectivă a formulelor în textul *ÎMM*. Observăm că doar formula legii naturii și formula umanității sunt aplicate de Kant pentru a deriva patru tipuri de datorii (pentru formula legii naturii vezi 4:421-423, pentru formula umanității vezi 4:429-430). După fiecare derivare a celor patru tipuri de datorii, Kant punctează că

FLN/FLU și FU sunt principii unice sau temeuri practice supreme. Formula autonomiei este introdusă fără a mai fi aplicată. Derivarea datoriilor lipsește textual în cazul formulei autonomiei, dar Kant precizează într-o notă de subsol că este totuși aplicabilă, numai că nu dorește să reia acest pas: ”Pot fi scutit aici de a prezenta exemple pentru elucidarea acestui principiu, căci cele care au elucidat mai devreme imperativul categoric și formula sa pot servi și aici aceluiași scop.” (4:432, n21) Sugestia este că aplicațiile FLN pot fi folosite și pentru a exemplifica FA. Deși nu este utilizată în secțiunea a doua a *ÎMM* în aceeași manieră ca precedentele, formula legii universale este aplicată de Kant în prima secțiune a *ÎMM* pentru a evalua doar un singur caz, cel al imposibilității de a universaliza maximei promisiunii mincinoase (4:403). Iar în privința formulei imperiului scopurilor, deși nu este aplicată deloc în *ÎMM*, Kant o formulează imperativ tocmai cu scopul de a ne ajuta în decizia morală. Forma imperativă a FIS ne prescrie că ”toate maximele din propria noastră legislație trebuie să se armonizeze între ele” (4:436). Din modul cum este expusă, decurge totuși că FIS trebuie să fie aplicabilă în sensul că ne prescrie o coerentizare între toate maximele posibile ale unei ființe raționale.

După ce am văzut că textul *ÎMM* sugerează *prima facie* aplicabilitatea tuturor formulelor, acum voi atrage atenția asupra unei distincții care diferențiază între tipuri de aplicare. Kant face următoarea distincție între rolul standard și rolul intuitiv de aplicare a unei formule: ”Dar în judecarea morală am face mai bine dacă am proceda întotdeauna după metoda strictă și dacă am pune la bază formula universală a imperativului categoric: *acționează după maxima care se poate transforma ea însăși totodată în lege universală*. Însă dacă vrem totodată să procurăm *acces* legii morale, este foarte folositor să trecem una și aceeași acțiune prin cele trei concepte menționate și, în acest fel, s-o aducem, pe cât posibil, mai aproape de intuiție” (4:436-437). Formula legii universale ar reprezenta aplicarea standard, i.e. ”am proceda întotdeauna după metoda strictă”, pe când FLN, FU și FIS au rolul de aplicare intuitivă cu scopul de a aduce evaluarea morală ”mai aproape de intuiție”, i.e. ”dacă vrem totodată să procurăm *acces* legii morale”. Într-o situație de judecare morală aplicăm în mod standard FLU, dar din motive de utilitate, căci ”este foarte folositor”, aplicăm formulele intuitive FLN, FU și FIS. De altfel, Kant nici nu le numește formule, ci concepte. El ne sugerează să evaluăm maxima unei acțiuni apelând ”la cele trei concepte menționate”.

Cele trei concepte reprezintă o nouă modalitate, subiectiv practică, de clasificare a formulelor "care e menită să aducă o idee a rațiunii mai aproape de intuiție" (4:436). Conform noii modalități de clasificare, Kant susține că fiecare maximă are o *formă*, o *materie* și o *determinare completă*. FLN reprezintă *forma* universală a unei maxime, FSI reprezintă *materia* unei maxime și FIS reprezintă *determinarea completă* a totalității maximelor spre a forma un posibil imperiu al scopurilor. Din această clasificare ar putea decurge funcția fiecărei formule: FLN este un principiu formal, FSI este un principiu material, FIS este un principiu de determinare completă (vizează totalitatea maximelor, nu o maximă singulară). Totuși, trebuie menționat că atât FLU cât și FA sunt considerate de Kant tot principii formale. De asemenea, rămâne să răspundem la următoarea întrebare: FLN, FSI și FIS sunt în sine formule intuitive sau ele devin intuitive doar pe baza analogiei cu modul de formare a conceptelor după formă, materie și determinare completă?

II. Tipuri de abordări

Există două tipuri de abordări în rezolvarea problemei formulelor IC: *abordarea reduționistă* și *abordarea non-reduționistă*. Descriu aceste abordări în termeni de tendințe, adică spre ce anume se tinde în elaborarea soluțiilor.

Abordarea reduționistă se caracterizează prin tendința de a reduce una sau mai multe formule la o formulă de bază, considerată fundamentală, asumându-se teza că unele formule sunt derivabile din altele și că nu au statut independent. În interiorul abordării reduționiste, putem discrimina între comentatori care tind spre un *reduționism tare*, i.e. își propun să reducă toate celelalte formule la una singură, și comentatori care tind spre un *reduționism slab*, i.e. își propun să reducă unele formule la altele. Între cele două poluri, există pași intermediari în funcție de gradul de independență acordat diverselor formule. De exemplu, teza echivalenței între FLU, FU și FA, se apropie mai mult de reduționismul tare, pe când teza echivalenței doar între FLU și FU se apropie mai mult de reduționismul slab.

Abordarea non-reduționistă se caracterizează prin tendința de a acorda fiecărei formule un statut propriu, independent, asumându-se teza că formulele conțin elemente

non-derivabile. De asemenea, în interiorul abordării non-reducționiste, putem puncta doi poli spre care exegeții se aproprie mai mult sau mai puțin. *Non-reducționismul tare* constă în tendința de a acorda fiecărei formule un statut independent. Toate formulele au un statut propriu. *Non-reducționismul slab* constă în acceptarea faptului că unele formule, chiar dacă au determinări specifice, acestea nu reprezintă diferențe cruciale. Astfel, sunt admise mai puțin de cinci formule, și se tinde spre acceptarea unor diferențe între tipul de funcție pe care îl are fiecare formulă. De exemplu, teza că există mai mult de cinci formule independente reprezintă non-reducționismul tare (care mai poate fi numit *inflaționism*), pe când teză că FLN este, totuși, o variantă a FLU, dar admițând independența tuturor celorlalte formule, reprezintă non-reducționismul slab.

II. 1. Abordarea reducționistă

Soluția care aparține prin excelență reducționismului tare este cea a lui Paul Guyer (2006, pp. 209-220). El susține că toate celelalte formule sunt derivabile din formula umanității (FU sau FSI). Evidențiind faptul că FLU și FLN se confruntă cu multe probleme atunci când sunt aplicate pentru a deriva datorii morale, Guyer își propune să salveze formula legii universale prin argumentul că forța ideii generale a universalizabilității ca test al moralității provine din altă sursă, mai exact decurge din ideea că umanitatea ființelor raționale trebuie tratată tot timpul ca un scop în sine. Nu trebuie să interpretăm FU că adaugă ceva în FLU, ci că FLU este derivabilă din FU pentru a explica forța ideii de universalizabilitate ca test al moralității. Și din moment ce FLN pune aceeași întrebare procedurală ca și FLU, decurge că și FLN este derivabilă din FU. Guyer face referire la alte două pasaje din *ÎMM* pentru a arăta că FA și FIS sunt derivabile din FU. După ce expune FLU/FLN și FU, Kant afirmă că ”de aici rezultă acum cel de-al treilea principiu practic al voinței, ca supremă condiție a armoniei acesteia cu rațiunea practică universală, ideea *voinței oricărei ființe raționale ca voință universal legiuitoare*” (4:431). Guyer interpretează această afirmație ca o teză reducționistă: FA rezultă ca un al treilea principiu în sensul că este derivabilă din primele două principii (FLU și FU). Dar dacă FLU este derivabilă din FU, asta înseamnă că FA este derivabilă numai pe baza FU. Același argument este formulat și pentru FIS. Dacă FIS ca

determinare completă este derivabilă din FLN/FLU ca formă și FU ca materie, atunci rezultă că FIS este, de asemenea, derivabilă doar din FU.

Alți comentatori au argumentat pentru o soluție contrară. Anterior, am văzut că FU este considerată de Guyer piatra de temelie a tuturor celorlalte formule. Oliver Sensen argumentează tocmai că FU este derivabilă din FA (2009). Acesta pune la îndoială interpretarea standard că FU se bazează pe ideea de valoarea intrinsecă și că specificul ei este să surprindă valoarea internă a naturii raționale. Sensen face o investigație textuală a *ÎMM* și încearcă să demonstreze că justificarea pentru care trebuie să tratăm ființele umane ca scopuri în sine nu aparține FU, ci temeiul pentru care noi suntem obligați să respectăm oamenii este furnizat de FA. Dacă FA conține temeiul respectului pentru ființa umană, atunci, susține Sensen, FU este derivabilă din FA. Și din moment ce FA conține cerința universalității prin ideea de voință auto-legislatoare, se susține că FLU este, de asemenea, derivabilă din FA. Pentru Guyer toate formulele se reduc la FU, iar pentru Sensen toate formulele se reduc la FA.

Soluția reduționistă cea mai răspândită este teza echivalenței între formule. Există două teze despre echivalența între formule. Adepții tezei echivalenței intensionale, apropiindu-se de reduționismul tare, susțin că formulele sunt logic echivalente, sau cel puțin parțial echivalente. Cerințele teoretice ale unei formule trebuie să fie asertate și de celelalte formule. În ciuda diferitelor modalități ”de a reprezenta principiul moralității”, formule trebuie să conțină un set de caracteristici comune. Onora O’Neill argumentează, în aceeași spirit cu Guyer, că dacă teza echivalenței nu poate fi demonstrată atunci etica lui Kant este profund nesatisfăcătoare (1989, p. 127). Doar în măsura în care arătam că FLU este echivalentă cu FU, putem salva etica lui Kant de formalismul nesustenabil pe care îl implică FLU. Adepții tezei echivalenței extensionale, apropiindu-se de reduționismul slab, admit că formulele nu sunt logic echivalente, adică reprezintă totuși modalități diferite ”de a reprezenta principiul moralității”, dar susțin că formulele trebuie să determine consecințe practice coerente. Orice regulă morală care este derivată dintr-o formulă trebuie să poată fi derivată și din celelalte. Jens Timmermann propune să înțelegem echivalența în sensul următor: formulele imperativului categoric sunt echivalente prin aceea că atunci când sunt aplicate într-o situație particulară trebuie să determine un rezultat identic. (Timmermann 2007, p. 110). În situația Y, aplicarea

FLU/FLN, FU, FA, FIS determină cu necesitate prescrierea acțiunii X. Pentru Timmermann, FLU este formula de bază a IC, pe când toate celelalte formule sunt variante ale FLU, cu condiția ca toate să furnizeze aceeași prescripție.

II.2. Abordarea non-reducționistă

Abordarea non-reducționistă caută să interpreteze formulele IC sub ideea unui sistem de principii care formează principiul suprem al moralității. Formulele nu sunt reducibile, ci reprezintă părți ale unui sistem. Acesta este cazul soluțiilor propuse de Mureșan, Wood, Paton și, parțial, Guyer².

Interpretarea lui Valentin Mureșan poate fi caracterizată ca un non-reducționism tare, deoarece sunt identificate șase formule, nu cinci (2007, pp. 315-316). În analiza lui Kant a conceptului de scop obiectiv, Mureșan vede o distincție de natură în conceptul de scop în sine și conceptul de umanitate. În acest fel, iau naștere două formule diferite: formula scopului în sine (FSI) și formula umanității (FU). Teza propusă este că FLU, FSI și FA sunt formule principale care alcătuiesc principiul suprem al moralității, iar FLN, FU și FIS reprezintă principii de aplicare ale formulelor principale. Mureșan argumentează că temeiul distingerii între cele două tipuri de formule constă în problema că formulele principale sunt idei ale rațiunii pure practice care nu pot fi direct aplicabile în experiență. Așadar, pentru fiecare formulă principală, care are statutul de idee a rațiunii, este necesară conjuncția cu o formulă secundară, cu un principiu de aplicare, pentru a evalua maximele din experiență.

Wood susține că sunt cinci formule ireductibile. Tot sub ideea că PSM reprezintă un sistem de principii, Wood argumentează că FLU, FU și FA sunt principiile care formează sistemul principiul suprem al moralității, iar FLN și FIS sunt variante intuitive (2006, p. 358). Funcția PSM nu este aceea de a furniza prescripții pentru fiecare caz în parte. PSM este un sistem abstract de principii cu rol de justificare teoretică. Aici intervin celelalte două formule care sunt variante intuitive sau principii de aplicare: FLU are varianta sa intuitivă FLN, FA are varianta sa intuitivă FIS. În ceea ce privește FU, Wood

² Pe lângă teza reducționistă, Guyer mai propune o interpretare care se axează pe ideea că formulele sunt condiții de posibilitate.

susține că nu are nevoie de un principiu de aplicare deoarece este în sine intuitivă și aplicabilă direct. Wood nu oferă o explicație în acest sens, ci doar afirmă că este evidentă natura intuitivă a formulei umanității. Cred că răspunsul posibil pentru care lui Wood i se pare evident acest fapt este că FU este cea mai des folosită de Kant pentru a deriva datorii în *Metafizica moravurilor*. Wood subliniază în multe rânduri atracția lui Kant pentru FU.

Clasificarea formulelor de către Paton a devenit canonică. El identifică cinci formule pe care le indexează cu un număr și o literă: formula legii universale este Formula I, formula legii naturii este Formula Ia, formula scopului în sine este Formula II, formula autonomiei este Formula III, formula imperiului scopurilor este formula IIIa (1971, p. 129). Dar spre deosebire de interpretările anterioare, Paton susține că FLU și FA sunt formule principale. El argumentează că din textul *ÎMM* decurge că FLU este formula principală, iar din textul *CRPr*. decurge că FA este principală. Formulele subordonate sunt, așadar, FLN, FSI și FIS. Acestea au menirea de a ne ajuta să aplicăm formulele principale, prin aducerea principiului suprem al moralității, format din FLU și FA, mai aproape de intuiție (1971, p. 130).

Exegeza lui Paul Guyer este un caz special. Pe de o parte, este propusă o soluție reduționistă tare, prin teza că toate celelalte formule sunt derivabile din FU. Pe de altă parte, Guyer propune și soluție non-reduționistă slabă, argumentând că există patru formule independente care reprezintă condițiile de posibilitate ale imperativului categoric (2000, p. 181). Conform lui Guyer, Kant elaborează formulele IC în contextul teoretic al întrebării cum este posibil imperativul categoric. Prin analogie cu cele două tipuri de condiții de posibilitate ale unui concept, i.e. posibilitate logică și posibilitate reală, Guyer susține că formulele reprezintă aceste două tipuri de condiții de posibilitate ale imperativului categoric. FLU este condiția logic-formală de posibilitate, comparabilă cu constrângerea logică a non-contradicției din rațiunea teoretică. Așa cum în rațiunea teoretică, un concept este posibil dacă îl gândim logic consistent, tot așa în rațiunea practică, imperativul categoric este posibil dacă îl gândim logic consistent. Celelalte formule, FU, FA, FIS, sunt condiții reale de posibilitate ale imperativului categoric în analogie cu modalitatea în care formele intuiției și categoriile intelectului sunt condiții reale de posibilitate ale unui concept teoretic (2000, p. 182). Totuși, Guyer nu admite aici că FLN aduce ceva nou, i.e. elemente ale teleologiei naturale, față de FLU, așa cum

sugerează Paton. Aceasta arată că soluția lui Guyer se apropie de polul non-reducționismului slab. Patru formule sunt considerate condiții de posibilitate, cu statut independent, dar FLN este reductibilă la FLU.

III. De ce o arhitectonică a rațiunii pure?

Scopul asumat de Kant în *ÎMM* este stabilirea și justificarea unui principiu suprem al moralității care să explice cum este posibil un imperativ categoric. PSM este adesea identificat de comentatori cu FLU sau cu FA. Cu fiecare baterie de datorii derivate, Kant afirmă rezumativ că regulile morale respective se bazează pe formule ale IC ca principii unice sau temeuri practice supreme. După ce sunt derivate patru datorii cu ajutorul FLN, Kant conchide că ”acestea sunt doar câteva dintre numeroasele datorii reale, sau cel puțin considerate de noi ca fiind astfel, a căror derivare din principiul unic expus anterior apare cu claritate. Trebuie să putem voi ca o maximă a acțiunii noastre să devină o lege universală: acesta este canonul judecării morale a acțiunii în genere.” (4:424) Iar înainte de a aplica formula umanității pentru a deriva tot patru datorii, Kant afirmă că FU este ”un principiu *obiectiv* din care trebuie să poată fi derivate toate legile voinței, ca dintr-un temei practic suprem.” (4:429) Cât despre formula autonomiei, observăm că i se atribuie statutul de ”condiție supremă” (4:431). Celalte două formule, FLN și FIS, sunt descrise de Kant ca moduri de reprezentare a principiului moralității (4:436). Dacă formulele IC sunt principii practice, temeuri și condiții supreme, atunci orice încercare de rezolvare a problemei formulelor trebuie să lege soluția de structura teoretică a rațiunii practice. Ideea unei arhitectonici a rațiunii practice ne oferă cheia pentru a înțelege structura completă a teoriei morale elaborată de Kant. Avem nevoie de ”structura teoretică completă” deoarece în acest mod putem depăși abordarea problemei doar prin ideea condițiilor de posibilitate, care este insuficientă pentru a surprinde ideea întregului. Kant atrage atenția în cea de-a doua prefață la *CRP* că important este înțelegerea ideii întregului, nu ”asperitățile” care pot fi identificate în cercetarea sa (Bxliv). Din nou, în *Critica rațiunii practice* Kant subliniază importanța de a sesiza aspectul *arhitectonic* al cercetării sale, ”anume de a se sesiza exact Ideea întregului și, plecând de aici, deducând toate părțile din conceptul aceluși întreg, de a le cuprinde cu privirea în raporturile lor

reciproce într-o facultate a rațiunii pure.” (5:10) Sesizarea arhitectonicii rațiunii practice sau a ideii întregului ne va ajuta astfel să explicăm locul pe care îl ocupă fiecare formulă și relațiile dintre ele în teoria morală a lui Kant. Înțelegerea structurii teoretice ne conduce la o distincție între tipuri de principii care poate rezolva problema formulelor IC, anume la distincția între *principii constitutive* și *principii regulative*. Abordarea problemei doar prin prisma condițiilor de posibilitate este incompletă deoarece cadrul analizei condiționează folosirea exclusivă a conceptului de principiu constitutiv. În momentul în care avem în vedere atât principii constitutive cât și principii regulative care alcătuiesc structura teoretică a eticii kantiene, ajungem să determinăm un cadru complet de analiză. Ipoteza interpretativă pe care o voi prezenta este următoarea: FLU, FU și FA sunt principii practice constitutive, iar FLN și FIS sunt principii practice regulative.

III.1. Arhitectonica rațiunii practice

În finalul introducerii la *CRP*, Kant ajunge să susțină că cercetarea de tip criticist poate fi considerată o știință specială care se ocupă cu principiile fundamentale ale cunoașterii *a priori*. Elementele *a priori* care intervin în procesul de cunoaștere justifică constituirea unei științe speciale ”care poate fi numită *Critica rațiunii pure*” (B24). Știința specială numită *critică a rațiunii pure* poate fi considerată știință deoarece conține principiile fundamentale care întemeiază orice cunoaștere *a priori* în genere. O cercetare care are obiectivul special de a identifica ansamblul de principii necesare și universale ale cunoașterii *a priori* poate fi denumită în mod justificat știință. O critică a rațiunii pure este astfel constituită dintr-un set complet de principii care ”permit să cunoaștem ceva absolut *a priori*. Un organon al rațiunii pure ar fi ansamblul acelor principii conform cărora toate cunoștințele pure a priori pot fi dobândite și realizate de fapt.” (B25) Critica rațiunii pure este o cercetare preliminară, propedeutică, de elaborarea a fundamentelor cunoașterii *a priori*. Ea nu reprezintă ceea ce Kant numește propriu-zis *doctrină*, adică corpul propriu-zis al cunoașterii *a priori*. Prin determinarea ansamblului de principii este vizată delimitarea unui anumit tip de cunoaștere și nu extinderea sa. Extinderea cunoașterii *a priori* reprezintă doctrina, dar o critică a rațiunii pure reprezintă structura de bază care generează cunoașterea *a priori* în genere: ”Filosofia transcendentă este Ideea

unei științe pentru care Critica rațiunii pure trebuie să schițeze întregul plan în mod arhitectonic, adică pornind de la principii, cu garanția deplină că toate părțile care constituie acest edificiu sunt complete și solide” (B27). Structura teoretică a rațiunii pure se bazează pe următoarea diviziune principală: ”Dacă vrem acum să facem diviziunea acestei științe, din punctul de vedere universal al unui sistem în genere, atunci știința pe care o prezentăm trebuie să cuprindă: întâi, o *teorie a elementelor*, al doilea, o *teorie a metodei* rațiunii pure.” (B29) Teoria elementelor conține ansamblul de principii pe baza cărui cunoașterea *a priori* este generată, iar teoria metodei ne indică ce corp de cunoaștere *a priori* poate fi obținut din fiecare parte a planului criticii rațiunii pure.

Teoria elementelor este formată din estetica transcendentă și logica transcendentă. Cum însă obiectele rațiunii practice nu sunt obiecte ale experienței în genere, estetica transcendentă nu face parte din structura teoretică a rațiunii practice³. Ne rămâne doar logica transcendentă care conține o analitică transcendentă și o dialectică transcendentă. În ciuda asimetriei care ia naștere prin eliminarea esteticii transcendente din rațiunea practică, diviziunea dintre analitică și dialectică transcendentă constituie structura de bază comună care ne va ajuta să identificăm două tipuri de principii care formează ansamblul fundamentelor cunoașterii *a priori*. Teoria elementelor rațiunii pure practice conține la rândul ei o analitică a rațiunii practice și o dialectică a rațiunii pure practice (vezi cuprinsul *CRPr.*).

Analitica ”este descompunerea întregii noastre cunoștințe *a priori* în elementele cunoștinței pure a intelectului.” (B89) Categoriile și principiile pure ale intelectului reprezintă condițiile de posibilitate ale obiectelor experienței în genere. Pentru Kant condițiile de posibilitate sunt principii *a priori* constitutive (A620, B648). Principiile *a priori* constitutive au rolul de a face originar posibil un obiect în genere. O condiție constitutivă este o condiție fundamental necesară de posibilitate. Atunci când determinăm ansamblul condițiilor de posibilitate ale unui anumit tip de obiect, noi delimităm setul de principii constitutive care fac cu necesitate posibil acel tip de obiect. Principiile constitutive reprezintă nucleul tare al structurii teoretice căci tocmai acestea fac necesar posibilă experiența în genere. Elementele constitutive ale unui domeniu de obiecte

³ Din acest motiv nu putem vorbi în domeniul moralității de necesitate matematică. Cunoașterea matematică, adică construcția conceptelor în formele *a priori* ale intuiției, nu poate fi legată în nici un fel de cunoașterea moral-practică. Poate doar cu ajutorul analogiei.

explică de ce obiectele respective sunt într-un fel și nu în altul. Ele determină condițiile necesare conform cărora obiectele sunt posibile sau nu. Principiile constitutive sau condițiile de posibilitate reprezintă doar analitica structurii teoretice kantiene. Din acest motiv, este incomplet să afirmăm că teoria lui Kant este o teorie a condițiilor de posibilitate. Această incompletitudine îl face pe Guyer să interpreteze toate formulele IC exclusiv sub ideea condițiilor de posibilitate.

Dialectica, cea de-a doua parte a teoriei elementelor, furnizează un alt tip de principii, la un nivel superior al condițiilor de posibilitate, care au rolul unor condiții restrictive de folosire a principiilor constitutive ale intelectului, pentru a nu extinde în mod nejustificat granițele experienței⁴. Principiile rațiunii pure sunt principii de ordinul doi deoarece nu referă direct la obiecte ale experienței posibile, așa cum e cazul principiilor constitutive care se află la nivelul intelectului. Deși nu pot primi un obiect în experiență, ideile rațiunii pure au funcția de a *ordona* aplicarea principiilor *a priori* ale intelectului: ”Rațiunea nu se raportează niciodată direct la un obiect, ci numai la intelect și, prin el, la propria ei folosire empirică, deci nu creează concepte (de obiecte), ci numai le ordonează și le dă acea unitate pe care ele o pot avea în cea mai mare extindere posibilă a lor” (B671). Funcția de ordonare este ceea ce Kant numește *folosire regulativă*: ”Ideile transcendente nu au niciodată o folosire constitutivă, astfel încât prin ele să fie date conceptele unor anumite obiecte, iar în caz că sunt înțelese în acest sens, ele nu sunt decât niște concepte sofisticate (dialectice). În schimb, ele au o excelentă folosire regulativă și indispensabil necesară, anume de a îndrepta intelectul spre un anumit scop, în vederea căruia liniile de direcție ale tuturor regulilor lui converg într-un punct care, deși nu este desigur decât o Idee (focus imaginarius), adică un punct din care conceptele intelectului nu pornesc în realitate, fiindcă este plasat cu totul în afara granițelor experienței posibile, el servește totuși pentru a le procura cea mai mare unitate împreună cu cea mai mare extindere.” (A644,B672) Principiile regulative nu reprezintă principiile *a priori* fundamentale ale unui domeniu de cunoaștere *a priori*, ci sunt principii *a priori* care ghidează euristic extinderea cunoașterii sub forma unui proces asimptotic de

⁴ ”Dialectică transcendentă, nu ca o artă de a provoca dogmatic o astfel de iluzie (o artă din nefericire foarte practică a diverselor scamatorii metafizice), ci ca o critică a intelectului și a rațiunii cu privire la folosirea hiperfizică a acesteia, pentru a descoperi falsa aparență a pretențiilor neîntemeiate ale rațiunii și pentru a reduce ambițiile ei cu privire la invenție și extindere” (A64).

aproximare a unui ideal, cum este cel al totalității condițiilor obiectelor sau al determinării complete⁵. Totalitatea condițiilor tuturor fenomenelor sau determinarea completă a unui concept nu poate fi dată niciodată în experiență, dar folosirea regulativă a acestor idei ale rațiunii pure, în calitate de ideal, face posibil progresul cunoașterii. De asemenea, un principiu regulativ prescrie modul în care sunt folosite empiric principiile constitutive ale intelectului, căci intelectul nu are reguli de folosire. Acestea trebuie să se afle la un alt nivel, cel al rațiunii⁶. Principiile regulative oferă un ghid *a priori* de ordonare a cunoașterii empirice (B702).

Din distincția între cele două tipuri de principii *a priori* care alcătuiesc structura teoretică și funcția specifică atașată lor, decurge în mod necesar teoria metodei, adică tipul de cunoaștere pe care îl generează fiecare tip de principiu în parte. Principiile constitutive *a priori* vor genera fundamentele *a priori* ale științelor, adică metafizicile naturii, pe când principiile regulative *a priori* oferă un ideal care impune o aproximare asimptotică și ghidează *a priori* cercetarea empirică. Principiile regulative nu pot furniza principiile metafizice ale științelor (B873/874).

III.2. Principiile constitutive și regulative ale rațiunii pure practice

Exgeții eticii kantiene nu fac deloc referire la perechea de principii constitutive-regulative, prin contrast cu analiza abundentă a acestei perechi în cazul rațiunii pure speculative. Probabil că este considerată ilegitimă utilizarea acestui cadru de analiză pentru rațiunea practică pură. Se pare că trebuie să arătăm că are sens să vorbim de principii constitutive și regulative ale rațiunii pure practice. În rațiunea pură speculativă principiile constitutive reprezintă condițiile de posibilitate ale experienței în genere, și se află la nivelul intelectului, iar principiile regulative ghidează, după un concept *a priori* al rațiunii, cercetarea empirică, și se află la nivelul rațiunii. Michael Friedman susține că distincția dintre cele două tipuri de principii marchează distincția dintre două facultăți ale

⁵ "Determinarea completă este prin urmare un concept, pe care noi nu putem niciodată să-l prezentăm în totalitatea lui *in concreto*, și se bazează deci pe o Idee care nu-și are sediul decât în rațiune, ce prescrie intelectului regula folosirii lui complete." (A573,B601)

⁶ "principii regulative ale unității sistematice a multiplului cunoașterii empirice în genere, care, în felul acesta, este mai bine consolidată și corectată în propriile ei limite decât ar putea fi fără ast fel de Idee, prin simpla folosire a principiilor intelectului." (B699)

cunoașterii, între intelect și rațiune, principiile constitutive fiind instanțiate în experiență, pe când cele regulative nu (Friedman 1991). În cazul rațiunii pure practice, domeniul de obiecte al voinței pure nu este dat niciodată în experiență, iar principiile *a priori* practice nu pot fi niciodată instanțiate în experiență. Rațiunea este singura facultate de cunoaștere în domeniul moralității. Obiectele de bine și rău nu sunt date niciodată în experiență. Există o asimetrie între cele două domenii de aplicare a rațiunii pure. În etica, intelectul nu mai reprezintă o facultate de cunoaștere. Dacă esența distincției între cele două tipuri de principii este cea pe care o susține Friedman, adică se face o demarcație între intelect și rațiune ca facultăți de cunoaștere, atunci nu putem vorbi de principii constitutive și regulative în cazul rațiunii practice. Cel mult putem vorbi doar de principii regulative, deoarece acestea nu sunt instanțiate în experiență și se află la nivelul rațiunii ca facultate de cunoaștere *a priori*. Și cum principiile regulative au sens în conjuncție cu principii constitutive, este profund greșit să spunem că rațiunea pură practică nu are condiții de posibilitate ci doar principii regulative. În lipsa identificării unui set de condiții de posibilitate o cercetare de tip criticist nu are sens, și în consecință o critică a rațiunii pure practice nu poate exista. O modalitate de a depăși această problemă este încercarea de arăta că distincția între constitutiv și regulativ nu constă în ceea ce poate fi instanțiat în experiență sau nu.

Întrebarea la care trebuie să răspundem este următoarea: conceptul de principii constitutiv este intrinsec legat de obiecte ale experienței posibile? Voi da un răspuns negativ acestei întrebări. Uneori Kant sugerează că există o relație intrinsecă între constitutiv și instanțiere în experiență: ”Principiile rațiunii pure, dimpotrivă, nu pot fi constitutive nici măcar în ce privește conceptele empirice, fiindcă lor nu le poate fi dată nici o schemă a sensibilității corespunzătoare și deci nu pot avea un obiect *in concreto*” (A664, B692). Raționamentul lui Kant este următorul: dacă nu pot avea un obiect *in concreto* atunci principiile rațiunii pure nu pot avea statutul de principii constitutive. Raționamentul se bazează pe premisa echivalenței între statul de principii constitutiv și posibilitatea de instanțiere în experiență. Totuși, Kant sugerează și o altă modalitate de a privi această distincție care nu este intrinsec legată de obiecte ale experienței: ”înălțuirea sistematică pe care rațiunea o poate da folosirii empirice a intelectului nu favorizează numai extinderea acestei folosiri, ci garantează și legitimitatea ei, iar

principiul unei astfel de unități sistematice este și el obiectiv, dar în mod nedeterminat (*principium vagum*), nu ca principiu constitutiv, servind să determine ceva cu privire la obiectul lui direct, ci ca principiu numai regulativ și ca maximă, servind să favorizeze și să consolideze la infinit (nedeterminat) folosirea empirică a rațiunii prin deschiderea de noi drumuri” (A680, B708). Temeiul distincției care decurge din acest pasaj este că principiile constitutive sunt principii obiective care determină direct obiectele sale, pe când principiile regulative sunt principii obiective care sunt nedeterminate cu privire la obiectele sale, adică prescriu apropierea la infinit față de un ideal al rațiunii pure, cum e cel al unității sistematice. Aici nu mai vorba de obiecte ale experienței posibile ci despre faptul că în momentul în care admitem un domeniu de obiecte, indiferent dacă sunt ale experienței posibile sau nu, trebuie să elaborăm o teorie a elementelor formată din principii constitutive care determină direct domeniul de obiecte respectiv și principii regulative care ghidează nedeterminat extinderea cunoașterii sub forma unui proces de aproximare asimptotică a unui ideal teoretic. Important pentru distincția dintre constitutiv și regulativ nu este un anumit domeniu de obiecte (date în experiență), ci faptul dacă avem de-a face cu un domeniu de obiecte care conțin elemente *a priori* în determinarea lor. Ne interesează dacă rațiunea practică are un domeniu de obiecte pe care *ea* le determină, nu dacă acestea sunt date în experiență. Aceasta este și dilema lui Kant atunci când încearcă să justifice elaborarea unei *Critici a facultății de judecare*. Facultatea de judecare nu are un domeniu de obiecte propriu⁷. Din cauza faptului că nu are un domeniu propriu de obiecte, critica facultății de judecare va conține principii ”doar regulative (și, prin urmare, nu au un domeniu propriu)” (V,168). Kant încearcă, totuși, să justifice că o critică a facultății de judecare este posibilă deoarece are, până la urmă, un principiu subiectiv *a priori* care este propriu, chiar dacă îi lipsește domeniul de obiecte (V,179 și 176). Asta face ca ultima *Critică* să aibă un statut diferit de primele două.

Astfel, putem concluziona că este legitim să utilizăm perechea de principii constitutiv-regulativ acolo unde este admis un domeniu de obiecte proprii facultății de cunoaștere în cauză: ”Prin urmare, intelectul era de fapt acela care, întrucât conține principii constitutive a priori, are propriul său domeniu în facultatea de cunoaștere și a

⁷ Definiția lui Kant a domeniului este următoarea: ”Partea teritoriului unde conceptele sunt legiferatoare este domeniul (ditio) acestor concepte și al facultăților de cunoaștere corespunzătoare lor.” (V,174)

cărui posesie sigură și exclusivă față de toți ceilalți concurenți trebuie instituită prin critica numită în general critică a rațiunii pure. *Tot astfel rațiunii, care nu conține principii constitutive a priori decât cu privire la facultatea de a dori, i se indică domeniul în critica rațiunii practice* (s.m. – E.M.) (V,168)”. Rațiunea pură practică are un domeniu propriu format din obiecte ale voinței. Așa se explică faptul că analitica rațiunii pure practice conține principiile constitutive, i.e. condițiile de posibilitate, ale obiectelor voinței, pe când dialectica rațiunii pure practice conține principiile regulative ale voinței. În *Critica rațiunii practice*, Kant lămurește paradoxul de la care am plecat susținând că legea morală ”transformă folosirea ei (a rațiunii – a.m.) *transcendentă* într-una *immanentă*” (5:48). Pe domeniul de obiecte ale experienței, principiile rațiunii sunt regulative, nu pot fi date în experiență, dar pe domeniul de legiferare a voinței, principiile rațiunii sunt immanent-constitutive. Pe domenii de obiecte proprii supuse unor legi universale *a priori*, atât rațiunea cât și intelectul conțin principii constitutive: ”Intelectul dă *a priori* legi naturii ca obiect al simțurilor în vederea cunoașterii ei într-o experiență posibilă. Rațiunea dă *a priori* legi libertății și cauzalității ei proprii, ca parte suprasensibilă a subiectului, în vederea unei cunoașteri necondiționat-practice.” (V,195) Numai în cazul în care nu există un domeniu propriu de obiecte este ilegală folosirea cadrului de analiză constitutiv-regulativ, nu atunci când ceva poate fi instanțiat sau nu în experiență.

III.4. Principii constitutive și regulative și formulele IC

Teoria elementelor rațiunii pure practice trebuie divizată simetric cu rațiunea speculativă: ”diviziunea unei *Critici a rațiunii practice* va trebui să fie orânduită, în linii generale, în conformitate cu cea a rațiunii speculative. Trebuie să avem deci o doctrină a *elementelor* ei și o teorie a metodei ei; în cea dintâi, ca partea întâi, o *analitică* ca regulă a adevărului și o *dialectică* ca expunere și soluționare a aparenței în judecățile rațiunii practice.” (5:16) În analitica rațiunii practice sunt expuse principiile constitutive ale imperativului categoric. În virtutea acestor principii putem răspunde la întrebarea cum este posibil imperativul categoric. Principiile practice constitutive sunt acele principii care determină cu necesitate voința ființelor raționale. Analitica debutează cu definiția principiilor practice ca principii constitutive: ”Principiile practice sunt judecăți care

cuprind o determinare universală a voinței” (5:19). Ceea ce determină în mod universal, doar pe temeiuri *a priori*, și în mod direct o voință este un element constitutiv al rațiunii practice. Ideea determinării voinței este fundamentală pentru a înțelege specificul cunoașterii rațiunii practice: ”în cunoașterea practică, adică în aceea care are a face nu mai cu principii de determinare ale voinței” (5:20). Spre deosebire de rațiunea speculativă, unde cunoașterea este una discursivă, adică principiile constitutive sunt elementele care fac posibile formarea conceptelor despre ceea ce se întâmplă, în rațiunea practică, cunoașterea este una normativă, unde principiile practice sunt constitutive prin aceea că determină direct și universal o voință rațională să adopte un curs al acțiunii.

Argumentând că un principiu care se bazează pe un conținut (o materie) nu poate determina în mod universal o voință, Kant ajunge la primul principiu practic de determinare care este doar formal: ”Acționează astfel încât maxima voinței tale să poată oricând valora în același timp ca principiu al unei legislații universale.” (5:30) ”Acest principiu determinant este considerat drept condiția supremă a tuturor maximelor” (5:31), și trebuie subliniat că nu este altceva decât *formula legii universale*. FLU ca ”principiu determinant” îndeplinește statutul de principiu constitutiv al rațiunii practice.

Formula autonomiei este cel de-al doilea principiu formal de determinare al voinței, și apare în *Critica rațiunii practice* ca fiind teorema a IV-a din teoria elementelor: ”Legea morală nu exprimă deci altceva decât autonomia rațiunii pure practice, adică a libertății, și această autonomie este însăși condiția formală a tuturor maximelor, singura prin care ele pot fi în acord cu legea practică supremă.” (5:33) Principiul autonomiei conține aspectul teoretic cel mai important din punct de vedere criticist, anume definiția pozitivă a libertății, care implică însăși posibilitate ca voința să fie determinată *a priori* de legi practice: ”Principiul unic al moralității constă în independența de orice materie a legii și în același timp totuși în determinarea liberului arbitru de simpla formă a legislației universale de care trebuie să fie capabilă o maximă. Dar această *independență* este libertate în sens *negativ*, iar această *legislație proprie* a rațiunii pure, și ca atare practice, este libertate în sens *pozitiv*.” (5:33) În acest sens, formula autonomiei este, de fapt, primul principiu constitutiv al imperativului categoric. Nu este doar un principiu de determinare a voinței, ci însăși condiția de posibilitate ca voința să poată fi determinată *a priori* de legi obiective.

Formula umanității apare în structura teoretică a rațiunii practice, în analitica teoriei elementelor, ceea ce explică de ce Kant îi atribuie statutul de principiu practic obiectiv. Dar spre deosebire de celelalte două principii constitutive, FLU și FA care sunt condiții de posibilitate formale, FU este expusă în secțiunea mobilurilor rațiunii practice. Aici este analizat ce tip de temeii poate determina *a priori* voința ființelor raționale: ”orice voință, chiar și voința proprie fiecărei persoane, îndreptată asupra ei însăși, este limitată de condiția acordului cu autonomia ființei raționale, anume de a nu o supune la nici o intenție care nu este posibilă după o lege care ar putea izvorî din voința subiectului pasiv însuși; de a nu folosi niciodată subiectul *numai ca mijloc, ci în același timp ca scop* (i.m.-E.M.)” (5:87). FU este o condiție de posibilitate care furnizează temeii obiectiv al acțiunii, adică este o *condiție materială de posibilitate*: ”Astfel este constituit mobilul autentic al rațiunii pure practice (5:88)”. Kant explicitează și în *ÎMM* că umanitatea ca scop în sine reprezintă ”materia” obiectivă a imperativului categoric (vezi II, 72). Din acest punct de vedere, se poate afirma că FU este un principiu constitutiv, temeii practic suprem care determină voința să fie cu necesitate în acord cu scopuri obiective ca scopuri în sine.

Pe de altă parte, în *Critica rațiunii practice*, Kant acordă FLN statutul de regulă de judecare care se bazează pe o analogie: ”Regula judecării supusă legilor rațiunii pure practice este următoarea: întrebă-te pe tine însuși dacă acțiunea pe care o plănuiești, presupunând că ar trebui să se întâmple după o lege a naturii din care tu însuși ai face parte, ai putea s-o consideri posibilă prin voința ta.” (5:69) În contrast cu FLU, care este un principiu practic de determinare a voinței, Kant ne avertizează că FLN nu este un principiu constitutiv: ”această comparație a maximei acțiunilor sale cu o lege universală a naturii nu este principiul de determinare al voinței sale.” (5:69) Ce ne spune, totuși, statutul de regulă a judecării pe care îl are FLN? În confirmarea ipotezei pe care o susțin, anume că FLN este un principiu regulativ, putem observa că pentru Kant *o regulă* a judecării este un principiu euristic, adică regulativ, care nu spune nimic direct despre un obiect, ci numai indirect (A663, B691 și A666, B694). Un alt argument pleacă de la faptul că FLN se bazează pe analogia dintre univrsalitatea legilor morale și universalitatea legilor naturii. Kant folosește analogia în sens filosofic aici. Iată definiția pe care o dă: ”În filosofie, analogiile semnifică ceva foarte diferit de ceea ce reprezintă

ele în matematică. În matematică, ele sunt formula care exprimă egalitatea a două relații de măsură; și sunt totdeauna *constitutive* (...). În filosofie însă, analogia nu este egalitatea a două relații cantitative, ci a două relații calitative, în care din trei membri dați eu nu pot cunoaște și da *a priori* decât relația față de un al patrulea, dar nu acest al patrulea membru însuși; dar am, de sigur, o regulă pentru a-l căuta în experiență și o caracteristică pentru a-l descoperi în ea. O analogie a experienței nu va fi deci decât o regulă după care unitatea experienței trebuie să rezulte din percepții (nu percepția însăși, ca intuiție empirică în genere), și ea va fi valabilă ca principiu al obiectelor (al fenomenelor), nu *constitativ*, ci numai *regulativ*.” (B223) O analogie, în sens filosofic, este o regulă care funcționează ca principiu regulativ. De altfel, elementul central al FLN, procedeul ”ca și când”, ”*als ob*”, reprezintă pentru Kant o idee psihologică regulativă: ”*ca și când* ar exista o ființă reală. Ideea psihologică nici nu poate semnifica decât schema unui concept regulativ.” (A684, B712) Prezența procedurii ”*ca și când*” sau ”*ca și cum*” marchează, de fapt, prezența unui concept regulativ.

Despre formula imperiului scopurilor Kant susține că (1) este un concept foarte fructuos și (2) un ideal care vizează totalitatea maximelor prin determinare completă. Aceste două note conceptuale ne constrâng să vedem FSI ca un principiu practic regulativ: are o funcție (1) euristică și o funcție (2) de coordonare a comportamentului moral spre perfecțiunea practică. Idealul sau perfecțiunea morală din punctul de vedere al rațiunii practice presupune ca toate ființele raționale să acționeze cu necesitate morală, dând naștere unui imperiu al scopurilor. Idealul nu vizează condițiile de posibilitate ale moralității, ci presupune ideea regulativă ca temeiul *tuturor* acțiunilor posibile să fie necesarmente morală. Semnificativ este și locul pe care îl ocupă conceptul de ideal în genere în *Critica rațiunii pure*. Secțiunea despre ideal în genere este localizată în ”Dialectica transcendentă”, și nu în ”Analitica transcendentă” (ce are ca scop delimitarea conceptelor și principiilor *a priori* constitutive ale intelectului). O dialectică nu are în vedere cunoașterea *a priori* constitutivă, ci acele principii care au un caracter regulativ.

Kant susține că idealurile au ”*forță practică* (ca principii regulative – s.m.) și se află la baza posibilității perfecționării unor anumite *acțiuni*.” (A569, B597) În mod consistent cu articulația internă a structurii teoretice, Kant va plasa analiza binelui

suveran și a perfecțiunii morale tot în partea dialectică a *Criticii rațiunii practice*. Aici apare același raport de aproximare la infinit a comportamentului ființelor raționale finite față de modelul perfecțiunii morale a unei voințe sfinte: ”conformitatea deplină a voinței cu legea morală înseamnă *sfințenie*, o perfecțiune care nu este capabilă nici o ființă capabilă rațională din lumea sensibilă, în nici o clipă a existenței ei. Cum este totuși cerută ca practic necesară, ea nu poate fi întâlnită decât printr-un *progres* mergând la infinit către acea conformitate deplină (- s.m.)” (5:112) Conceptele regulative de totalitate și determinare completă care aparțin rațiunii pure (B383 / A571, B599 / A570, B598) sunt esențiale pentru a înțelege formula imperiului scopurilor. Un alt indiciu teoretic este furnizat de conceptul de totalitate a condițiilor ca problemă a dialecticii. Aici Kant confirmă explicit, ca și în cazul FLN, ca nu este cazul unor principii de determinare a voinței: ”Ea caută, ca rațiune pură practică, pentru condiționatul practic (care se bazează pe înclinații și trebuință naturală) de asemenea Necon condiționatul, și *anume nu ca principiu determinant al voinței, ci, dacă acesta a fost și dat (în legea morală), totalitatea necon condiționată a obiectului rațiunii pure practice, sub numele de Cel mai înalt bine. (i.m.-E.M.)*” (5:108) FIS nu determină direct voință, și în consecință nu este un principiu constitutiv sau condiție de posibilitate, așa cum susține Guyer. FIS în calitate de ideal și concept fructuos (euristic) are statutul de principiu regulativ.

Virtutea acestui cadru de interpretare constă și în capacitatea de a clarifica ce tip de cunoaștere generează fiecare tip de principiu. Până acum am discutat doar teoria elementelor a structurii teoretice. Teoria metodei a arhitectonicii rațiunii pure ne oferă cheia și pentru a analiza în continuare ce tip de principii stau la baza *cercetării de tip metafizică* și ce tip de principii orientează *folosirea empirică* a principiilor constitutive. Astfel, vom găsi un răspuns și la întrebarea: având în vedere statutul *constitutiv* sau *regulativ*, în ce context de cunoaștere sunt folosite formulele IC? Nu mă voi ocupa însă aici de teoria metodei ca parte a structurii teoretice.